

הפוליטיקה של כתיבה נשית

הדיון בכתיבה נשית חייב להתנתק משיטת הקטלוג ה"גברית" של סוגי עלילות, דמויות, נושאים, מוטיבים ומסרים, וצריך "לחזור" באופן חופשי מתכתיבים אל שאלת היסוד: בשביל מה טקסט ספרותי. זהו דיון פוליטי בכינון סובייקט נשי ובמיקום עצמי

אורלי לובין

הדיון בכתיבה נשית, או בכתיבת נשים, מופיע במחקר בדרך כלל כדיון בתמטיקה הנתפסת כייחודית לכתיבה נשית (כיצד נראית כתיבה על עולמות המשפחה והבית? איך יכולה המדוכאת לכתוב היא-עצמה את עולמה-שלה? האם אפשר לעגן עלילה שלמה בעולמות של רגש נשי בלבד? ואיך מתנהל הדיון הכתוב בתימות, שאינן סטריאוטיפיות-נשיות, כשנשים עוסקות בהן?), או כדיון בסגנון של נשים (הסיפור הקצר כז'אנר של נשים; כתיבה על ובשביל עולם הפנטזיה של נשים - "רומן רומנטי", וגלגולו הטלוויזיוני: אופרות סבון, שעיקר עיסוקן הוא עולם הרגש וחיי המשפחה, ולא החיים בעולמות העבודה והעסקים; העירוב של תיאוריה, שפה פואטית ושפת-אקטיביזם כמו זה שנוקטת הלן סיקסו), או כדיון בשפה נשית (השפה הפרה-אדיפלית, שהיא הפן החומרי של השפה כמו הצליל של אותיות והברות, מראה האות או העמוד והטונליות המתלווה לתחביר של ארגון המילים, שז'וליה קריסטבה מראה כיצד היא חודרת שוב ושוב לרובד המשמעות של הכתוב וכך מפריעה לשפה ה"גברית", זו של חוק האב, המתאמצת להרחיק אותה ולהסתיר את קיומה; השפה שמנסה להתחמק מביטויים המזוהים בתרבות כ"גבריים").

אבל למעשה, דיון בכתיבה נשית חייב להיות מנוסח קודם כל כדיון בכינון-סובייקט "אשה", כפוליטיקה של מיקום עצמי. המעבר (הסמנטי בלבד, כביכול) מדיון ב"כתיבה נשית" לדיון ב"כתיבה כפוליטיקה כינון סובייקט נשי" הוא מעבר מדיבור על כתיבה במסגרת התנאים, התפקידים והמטרות שמסמנת לה התרבות ההגמונית (היינו, הגברית), כמו התביעה לנתח טקסט לפי התימה, הדמויות, הסגנון, השפה והעלילה שלו, או התביעה לקרוא אותו בהקשרו ההיסטורי (הן הפנים-ספרותי והן החוץ-ספרותי), או התביעה לקרוא אותו כממלא תפקיד בהתקדמות הרציפה והתכליתית של האנושות - לדיבור על השונות בתנאים, בתפקידים ובמטרות של כתיבה (כמו גם קריאה) כפעולה שתפקידה פוליטי ולא אסתטי, כשתכלית פוליטיות זו היא כינון עצמי של הסובייקט הכותב/ת (כמו גם

הקורא/ת), כולל המופע המסוים של כינון סובייקט נשי. זהו מעבר מעיסוק בסוג מסוים של אפיסטמולוגיה ואתיקה (בתמטיקה) או של אסתטיקה לשונית - לעיסוק במנגנונים השונים שמייצרים את השוני, את ההבדל, בין כינון-עצמי כסובייקט נשי לבין כינון-עצמי כסובייקט מזרחי לבין כינון-עצמי כסובייקט פלסטיני לבין כינון-עצמי כסובייקט נשי-פלסטיני או ממוגדר אתנית ומעמדית. באופן כזה הדיון בכתיבה נשית לא יהיה דיון נגזר של, או כפוף ל"אוניברסליות" של "כתיבה" או ל"אוניברסליות" של "מגדר"; כלומר, השאלות שישאלו על אודות עצם התאפשרותה של כתיבה נשית, ועל אודות המאפיינים שלה, לא יהיו כפופות לעקרונות כלליים, שמקדימים כל דיון ספציפי, עקרונות שמנסחים "איך כותבים", או "מה זה 'לכתוב'", או איך אפשר לאפיין הבדלים בתוך התופעה האוניברסלית, הזוהה תמיד, המכונה "כתיבה" - כמו, למשל, לארגן הבדלים, כשהם כפופים לעקרונות האוניברסליים, לפי ז'אנרים, או אולי לפי תקופות, אולי לפי שפות לאומיות, או אולי לפי סדרה סגורה של סגנונות. והשאלות שישאלו על אודות עצם התאפשרותה של כתיבה נשית גם לא יהיו כפופות לעקרונות של ארגון העולם לפי מגדר כמקדים כל צורת ארגון (היינו, משמוע, או ייצור מודל או תיאור עולם, שיכולים להסביר את התופעות שבו - כמו, למשל, תופעת הכתיבה ותופעת הכתיבה הנשית), כך שכל הבנה והסבר של העולם ושל תופעות בתוכו חייבים להכפיף את עצמם לעליונותם של עקרונות ארגון העולם כממוגדר. למעשה, המעבר למנגנונים שמייצרים הבדלים בין כינונים עצמיים של סובייקטים בעלי זהויות קולקטיביות שונות משחרר את הניתוח הטקסטואלי, ואת ההסבר שיש לתת למקומו של הניתוח הזה בתוך הבנת עולם כוללת, מכל עיקרון מקדים שהוא - במילים אחרות, מכל "אוניברסל", בין אם הוא נקרא כך במפורש: "תופעה", או "עיקרון", המוצהרים כאוניברסליים, ובין אם הוא מעמיד פנים כאילו הוא תופעה או עיקרון ייחודיים ופרטיים ולכן שוויוניים לכל תופעה או עיקרון בעלי ייחוד פרטי אחר - אבל בפועל מייצר היררכיה, שבמסגרתה הופכת עליונותו מניה וביה גם ל"אוניברסלי".

המעבר מדיון בכתיבת נשים, או בכתיבה נשית, כקטלוג של מאפיינים השבויים בחלוקת העולם ההגמוני (גברי) ובארגונו, הן ברמת האוניברסלים השליטים בכתיבה והן ברמת השאלות הספציפיות שיש לשאול על אודות "כתיבה" בכלל, אל הדיון במנגנונים של כינון עצמי של סובייקטיביות, פירושו שחרור ההתבוננות בטקסטים של נשים מהכפיפות לאוניברסלים הגמוניים, ויותר מכך - מהכפיפות לבינאריות, לתבניות ארגון לפי אופוזיציות היררכיות. המהלך שניכר עתה לעין הוא כזה: הדרך אל הכתיבה הנשית אינה עוברת דרך מיפוי הנושאים שלה או דרך קטלוג סוגי העלילות, הדמויות, הנושאים, המוטיבים החוזרים והמסרים שלה, אלא מחייבת מעין התנתקות מוחלטת מכל מחשבה על אודות תימה, עלילה, דמויות ומסר - במילים אחרות, מחייבת מעין השתחררות מצורות הקריאה הצמודה שאליהן הורגלנו ו"חזרה" (לא נוסטלגית אלא חופשייה מכל תכתיב-שמן-העבר) אל שאלת היסוד: בשביל מה טקסט ספרותי. כל ניסיון לארגן את הטקסט הנשי בתבניות, במסגרות, הכפופות להבנת העולם ההגמונית לא רק שלא "יחשוף" "כתיבה נשית", אלא

ימשיך את פרויקט השימור והחיזוק של צורות המחשבה ההגמוניות, שאינן מכילות את החוויה הנשית ואינן יכולות לתת דין וחשבון על העולם הנשי.

אולי זה הרגע לחלק בין "כתיבת נשים" - על מה נשים כותבות: אילו נושאים הן מאמצות כפשוטם, אילו נושאים הן משנות, מעבדות ומתאימות לחווייתן, ואילו נושאים הן דוחות או הופכות על פיהם; על איזה דמויות נשים כותבות: על נשים, שמצליחות לשרוד את העולם ההגמוני הדכאני - כנשים, ולא כחיקוי מדורדר של גברים? על נשים שמצליחות להתברג בעולם בדרכן-שלהן: אולי, בהכללה, בדרכים חתרניות? על נשים מכל הסוגים? - לבין "כתיבה נשית". בעוד ש"כתיבת נשים" היא "אובייקט", "עובדה" בעולם - ישנן נשים כותבות, לכן מניה וביה ישנה "כתיבת נשים", גם אם בחלקה או בחלקה הגדול או כל-כולה היא הפנמה של העקרונות והשיפוט של כתיבת גברים - הרי ש"כתיבה נשית" (שאיננה "טבעית", כמובן, ומהותית לנשים, הכרחית מטעם מעמדן החברתי או מחויבת מטעם המאבק לשחרור) היא כתיבה שמאבדת (לאו דווקא "מתעלמת מ-", או "מתחמקת מ-", או אף "משתחררת מ-", שכן לא לגמרי ברור שפעולת הכתיבה הזו היא תמיד מתוכננת, ובעיקר קשה לחשוב עליה כעל פעולה של מרד או אף חתרנות) - כתיבה נשית היא כתיבה שמאבדת את הדבק שמחזיק את הטקסט ההגמוני. האובדן הזה (שאף פעם אינו "אובדן" שמוליד מלנכוליה, או הראוי לקינה, או שמעורר נוסטלגיה או תשוקה) יכול להתגלות גם באותם פרמטרים שההגמוניה שופטת לפיהם טקסטים (כמו עלילה, דמויות ונושא) - אבל בדיוק את אופן ההופעה הזו יש לנסח: את המנגנון הספציפי שיכול להכיל את האובדן הספציפי, אבל שגם מאפשר לטקסט הספציפי שאיבד את הדבק הספציפי להישפט בכל זאת כ"טקסט ספרותי".

העיוורון שלנו לכתיבה נשית נובע מהכפיפות של המחקר שלנו לתבניות ההגמוניות, ולפעולה שלנו בתוכן. כך, מנקודת המבט הזו, של ההגמוניה שהפנמנו, ובראש ובראשונה מנקודת המבט שהפנימה את הדה-פוליטיזציה שעובר הטקסט הספרותי (באשר הוא) כשהפונקציה שלו מוגדרת במונחי אסתטיקה או במונחי הבנת עולם ולא במונחים של פעולה פוליטית של כינון סובייקט, האובדן אכן מופיע כבדיוק כזה - כ"אובדן", ומיתרגם מיד להיערכות בתוך מודלים שבהם "אובדן" מוליד "היעדר" (שהוא בעליל מאפיין סטריאוטיפי נשי), שבהם "אובדן" מוליד אבל ו/או מלנכוליה, שבהם "אובדן" מוליד געגועים, או נוסטלגיה, או תשוקה ו/או פטישיזציה, שבהם "אובדן" מסמן משהו שהיה ואבד, או היה ונגזל. היה - משום שצריך היה להיות; ומשום שצריך היה להיות - לעולם, גם אם מעולם לא היה - לא יחדל המרדף אחר עצם השגתו או השגתו-מחדש (והטקסט הופך לכלי המרדף: למשל, "המסע בעקבות האב"; למשל, "מסע התבגרות"; למשל, המרדף אחר מיקום חברתי פעיל; למשל, המרדף אחר סובייקטיביות אוטונומית). הטקסט הנשי יתובנת אז על ידנו, החוקרות, אל תוך מסגרת המסוגלת להכיל את האובדן, כשהוא-עצמו מופיע כ"אובייקט", כ"עובדה", בעולם - כמו, למשל, אל תוך מסגרות ו/או תבניות פסיכואנליטיות. וכך, מנקודת המבט הזו, של ההגמוניה שהפנמנו, מבחינתו של הטקסט

הנשי אובדנו של הדבק, שמחזיק את הטקסט ההגמוני, פירושו עוד מכשול שכתובה נשית צריכה להתגבר עליו; למשל, תבנית הלאומיות כדבק שמחזיק את הטקסט ההגמוני מחייבת נשים לכתוב את עצמן אל תוך הלאומיות, בין אם תוך חשיפת סילוקן ממנה, בין אם תוך הודעה על דרכי שותפות אקטיביות אלטרנטיביות בה, ובין אם תוך הצבעה על חתרנותן מתחת למיקומן הסטריאוטיפי בתוך תבנית הלאומיות.

ה"חזרה" אל השאלה הכביכול- "בראשיתית": בשביל מה טקסט ספרותי (או, בניסוחם של הפורמליסטים הרוסים בראשית המאה העשרים: מה הפונקציה שממלא הטקסט הספרותי), כשהיא נשאלת דווקא מנקודת מבט לא הגמונית אלא כזו שמן השוליים, מעלה גם תשובה אחרת מהתשובות שמכתיבות את המחשבה ההגמונית על אודות ניתוח והבנה של טקסטים ספציפיים. אם פעולת הקריאה (כמו גם פעולת הכתיבה, שמכילה מראש "קריאה" במובן של קליטת כל סיטואציה בעולם מתוך נקודת המבט של "הבנתי את העולם ואת מקומי בתוכו") היא הכרח קיומי, במובן של היותה הכלי המרכזי שבאמצעותו מתכונן, נהיה בכלל, הסובייקט, ולכן היא הכלי המרכזי שדרכו מתרחש הכינון העצמי כסובייקט - הרי "כתיבה נשית" היא ראשית לכל פעולה פוליטית של כינון סובייקט נשי. בעוד שכינון סובייקט הוא תמיד פעולה פוליטית הכרוכה במיקום עצמי (וכך גם הכינון העצמי של הסובייקט כרוך, באופן כמעט מובן מאליו, במיקומו/ה העצמי של הסובייקט את עצמו/ה בעולם, פעולה שנעשית תמיד אל מול, או בתואם עם, או לפחות תוך ייצור יחסים עם, טקסט כלשהו, כש"טקסט" הוא כל מופע של תפיסת סיטואציה - בעולם, בצורתה הספרותית, או בכל צורה שהיא) - הרי כינון סובייקט נשי מתגלה לא רק כ"כרוך" במיקום עצמי אלא גם כפעולה שהפוליטיות שלה מתרחשת ב"מיקום" כפשוטו, פעולה שהפוליטיות שלה מתרחשת במרחב. אם המיקום העצמי כחלק מהכינון העצמי של הסובייקט בכלל, של כל סובייקט, יופיע כמיקום בהתייחס לקולקטיבים זהותיים (מיקום עצמי בתוך, או אל מול, זהות גזעית, או בתוך, או אל מול, זהות מגדרית, או בתוך, או אל מול, זהות לאומית, דתית, של העדפה מינית, של אוטונומיה או של נוכחות פעילה ושל שייכות לקולקטיב, וכמובן שתמיד של כל אלה גם יחד) - כינון סובייקט נשי מתנהל, בצד המיקום הפוליטי-זהותי, כ"מיקום" במובנו הליטרלי, היינו, כמיקום במרחב.

כאן מתנתקת, באמת, הכתיבה הנשית (או הבנתה) מתבניות של תימה, עלילה, דמויות ומסר, שהן תבניות נרטיביות-היסטוריות, למעשה, במובן זה שהן תבניות המארגנות שרשרת אירועים המופיעים ברצף ליניארי לכיד ומסבירים דרך יחסי סיבה ותוצאה. תוך כדי "איבוד" הדבק הזה, של הנרטיב בעל התבנית ההיסטורית, או אפילו תוך כדי "איבוד" הדבק של נרטיביות בכלל, מציעה הכתיבה הנשית (או הבנתה) "מיקום עצמי" במונחים של מרחב. העיוורון שלנו הוא בכך שאנו ממשיכים/ות לקרוא את המיקום העצמי הזה במונחים של יחסים בין קולקטיבים זהותיים. והעיוורון מתעצם משום שהיחסים האלה מתוארים במטאפורות מרחביות ("שדה", "הביטוס", "תבנית", "מערכת"), הגם שבתוך המרחב המטאפורי התנהלותם של היחסים האלה היא ניגודית ו/או דינמית, ובכל מקרה

תמיד (כסטטית או כבתנועה) רציפה, ומתקדמת/ משתנה על קו ליניארי תכליתי. "חזרה אל הטקסט" פירושה להפסיק לחפש בטקסט דווקא אותם צירים, ואותם ויים, שיאפשרו לנו לארגן אותו במסגרות הנרטיביות - ולאפשר למיקומים המרחביים "לצוף", היינו: לראות את המנגנונים (התמטיים, הסגנוניים והלשוניים) של מיקום עצמי במרחב, הספציפיים לטקסט נתון. "מרחב" יכול להופיע, אולי אף כמעט תמיד - תמיד? - מופיע "בתוך" המסגרות של עלייה, דמויות, שפה ומסר; כך, במחקר, הדיון התמטי יתבונן בקשת הנושאים המגוונת שעליה כותבות נשים מבעד לפריזמה שעיקרה, לדוגמה, בחינת אופן הפירוק של האופוזיציה שבין "מרחב ביתי" לבין "מרחב ציבורי", או מרחב ההישרדות תחת דיכוי, האופייניים לנושא הספציפי שהטקסט הספציפי עוסק בו; הדיון בסגנון יראה, נגיד, חיקוי סגנוני של הסטריאוטיפ שלפיו אשה מרוכזת יותר ב"הכנה", ב"בדרך אל", ופחות מתעניינת בתוצאות, ב"להגיע", ב"לגמור" או ב"לנצח": במרחב ולא בנרטיב הטלאולוגי; והדיון בשפה יחפש מקרים פרטיים כמו הכתיבה נטולת צורות השיקוף דוגמת דימוי, מטאפורה או סינונימיות, של לוס איריגארי, שהם גילוי ספציפי ורדיקלי של התייחסות למרחב (ליטרלי) קונקרטי - המרחב שבו מתקיים התהליך המכונה "שיקוף". צורות כאלה של דיונים תמטיים, סגנוניים ולשוניים הן כולן מעין תביעה להצבה של אופנים, ושל מנגנונים, של פוליטיקה של מיקום עצמי זהותי-נשי בתשתית הניתוח הספציפי של טקסט ספציפי; ובתוכם - מעין תביעה לבחון את הכתיבה הנשית ככתיבה על אודות מרחב, וככתיבה כמרחב. כתיבה נשית מתייחסת לכתיבה (ולקריאה) עצמה פחות כמסלול ליניארי טלאולוגי (היינו, עם התחלה, אמצע וסוף שנפרשים בזמן ומתקדמים בזמן ובעלילה, בהשתנות הדמות, בהתפתחות המסר), לקראת תכלית שתוביל את הנושא הספציפי קדימה) ויותר כפעולה מרחבית (שנפרשת על פני מרחב ה"נייר", שהופעתה כרשת - כולל רשת-של-זהויות - היא מרחבית, ושכשלעצמה היא מתנהלת "במרחב": בחדר משלה).

המנגנון המרכזי שממשמע את המרחב, המנגנון שמארגן את המרחב, הוא מנגנון ממוגדר-תרבותית (בחברה המערבית, לפחות) שפועל במרחב הנגלה לעין - המבט. כתיבה נשית עוקבת אחר המבט/ים; כתיבה נשית מתעניינת במרחב - בכל פרמטר; כתיבה נשית היא כתיבה מנקודת תצפית מסוימת, שמהווה גם את המיקום העצמי שהוא-הוא כינון הסובייקט העצמי. כתיבה נשית היא כתיבה שמאפשרת מיקום עצמי מרחבי, שמחייב גם את הקוראת/ למיקום עצמי (לאו דווקא אותו-אחד "של הטקסט", שהטקסט, על פניו, "מזמין"). בפועל, פירוש הדבר שינוי נקודת המבט של החוקרת: החל במיקום המרחבי שלה (מה נגלה לעין מהמיקום, מהזווית, מהמגבלות של העין הקונקרטית שלה), דרך המיקום שלה במרחב הספרותי (או מוטב - מיקומה-מחדש מחוץ לתבניות מחשבה על אודות הפונקציה של הספרות, על אודות המרחב הראוי לספרות, על אודות המסגרות המארגנות ההגמוניות בתרבות ספציפית: למשל, המסגרת הלאומית הציונית בתרבות המקומית) ועד למיקום שלה כקוראת במרחב של הטקסט הספציפי. בפועל, פירוש הדבר טקסטים שמאפשרים (לעיוור/ת) להיצמד לנרטיב ליניארי, היסטורי (היסטורי-לאומי;

היסטורי-אוטוביוגרפי - פסיכואנליטי; היסטורי-ביוגרפי - בילדונגסרומן), רציף ולכיד - אבל תמיד תוך הדחקה נקודת התצפית של העין במרחב, תוך הדחקה הפוליטיקה של המיקום המרחבי, זו שבמסגרתה מתקיימת גם הפוליטיקה של המיקום הנשי. על מנת לכונן סובייקט נשי, על מנת שלא לוותר על הנשיות של הסובייקט, על מנת לשמר את המרכיבים (התרבותיים) של נשיות, מופיעה העין החומרית בצורת פרוסות מרחביות המותאמות לזווית הראייה, לנקודת התצפית ולמגבלות הפיזיות של העין הקונקרטית הנשית, ושל הנגלה בפניה. כפועל, פירוש הדבר מרחוב של המנגנונים הסיפוריים ההגמוניים (עלילה, דמויות, נושא ומסר) וארגון (וסלקציה) לשוניים מרחביים. בעוד שכתבת נשים (או קריאתה, או - החמור ביותר - ניתוחה והצגתה המחקרית) מאפשרת משמוע וארגון בתוך מסגרות הגמוניות שבתוכן הנשיות מכפיפה עצמה (ולו תוך חתרנות, ולו תוך "הידחפות" לסיפור הגברי [הלאומי, למשל] בכוח, ולו תוך חשיפת ההטיה הפוליטית והמגדרית שלהן) לצרכים של הסיפור הממשמע - כתיבה נשית, בעודה מאפשרת, אף היא, משמוע וארגון בתוך מסגרות הגמוניות כאלה, יש בה תמיד גם הזמנה להמיר את הנרטיב במבט, את הליניאריות במרחב, את נקודת המבט הגברית-הגמונית האולימפית והמקפת-כל בנקודת מבט נמוכה, נשית, מושפלת עיניים ומוגבלת - אבל כזו שרואה את המרחב הנשי (המרחב של החוויה הנשית, המרחב של החוויה החומרית הנשית, המרחב של האשה).